

A költő és hedonista

Franz Schubert

Malina János

Franz Schubert (1797–1828) az európai kultúra igazán nagy alkotói közül az egyik legellentmondásosabb, legmegfejthetlenebb személyiség; a zene világában talán csak nagy példaképét, Beethovent feszítették az övéhez hasonló szélsőséges ellentmondások. Alakját – igen korai halála miatt is – mindig titokzatos, enyhén hátborzongató idegenség övezte.

Életének meghatározó ellentmondása az volt, amely egyfelől zenéjének korán megnyilvánuló, félreismerhetetlenül egyéni és csak a legnagyobbkéval egybevethető érzékenysége, mélysége, másfelől szerénynél is szerényebb családi háttere és labilis egzisztenciája között feszült. A kiadókkal és a hangversenyrendezőkkel csak életének legutolsó egy-két évében tudta elfogadtatni magát mint a szó teljes értelmében vett zeneszerző, aki tehát nem csupán dalszerző. Így azután teremtő és a konvenciókat félresöpítő zenei fantáziája ellenére inkább konzervatív, mintsem forradalmi komponálásmódjának valóban gyökeresen új vonásai, elsősorban addig ismeretlen harmóniai és modulációs merészsége voltaképp nemigen gyakoroltak hatást kortársaira, alapjában véve nem befolyásolhatták a zenei romantika kialakulását. Igaz, olyan zenészek, mint Mendelssohn és Schumann hamar felismerték Schubert nagyságát, s többek között ez is garancia lett volna arra (ha Schubert történetesen életben marad), hogy legkésőbb a 30-as években igaz jelentőségének megfelelő reputációban részesül. Ám éppen legjelentősebb kései műveinek túlnyomó részét ők sem ismerhették, miután azok csak 1860 tájára váltak széles körben hozzáférhetővé.

De kezdjük az elején! Schubert nem volt úgy csodagyerek, ahogyan Mozart vagy Mendelssohn, tehát nem lépett fel kisgyermekkorától rendszeresen a nyilvánosság előtt. A szegény himmelpfortgrundi – tehát Bécs akkori külvárosában működő – iskola-mester fiának kiváló zenei képességei azonban már nyolcéves korában is nyilvánvalóak voltak, tízéves korában hegedülni, zongorázni, énekelni és orgonálni tanult, s ellenponttanulmányokat is folytatott. Különösen hegedűjátéka keltett nagy feltűnést. Tizenkét évesen – mint jó néhány évtizeddel koráb-

ban Haydn – ő is bekerült a Hofkapellébe, a bécsi udvari templom énekkarába, s azzal együtt a városi konviktusba. Itt magas színvonalú oktatásban részesült, de a nélkülözéstől nem szabadult meg. Első fennmaradt levelében például azzal kér „havonta néhány krajcár” támogatást bátyjától, hogy „az ember néha mégiscsak enne egy zsemlet és néhány almát, annál is inkább, mert a középszerű ebéd után csak nyolc órával várhatja a szegényes vacsorát”. Schubert az iskolában szorgalmasan tanult, és minden tárgyban jó eredményeket ért el; a zenei dolgokban pedig az ifjú Bachhoz hasonlítható: kimeríthetetlen érdeklődés hajtotta, és itteni tanárai is rendre azt tapasztalták, amit a korábbiak: amit megtanítottak volna neki, azt az ifjú Schubert már tudta. („Az a fickó mindent Istentől tanult” – fejezte ki bámulatát egyik oktatója.)

1813-ban, mint egykor Haydnénak, az ő énekesfiúi pályájának is könnyörtelenül véget vetett a mutálás. Ha az addig eltelt években az intellektuális élményeket és a tanulmányaiban elért sikereket beárnyékolta a szűkös anyagi viszonyok, akkor ettől a pillanattól kezdve a létfenntartás problémái elmaradhatatlan, központi szerepet játszottak a zeneszerző életében (aki előző évben az édesanyját is elvesztette). Katonának – testmagassága miatt, ami nem érte el az előírt öt lábat – nem sorozták be; tudjuk, hogy erősen rövidlátó volt, ismert portréin mindig szemüveget visel. Jobb híján három éven át édesapja mellett segédtanítóskodott, de ez a munka csak szenvedést jelentett számára, s végül inkább a teljes bizonytalanságot választotta. Ez nyilvánvalóan konfliktussal járt édesapjával; a köztük fennálló szélsőségesen rossz viszony azonban legenda. (Megjegyezzük, hogy az idősebb Schubert újra megházasodott, Schubert és mostohaanyja között hamarosan gyengéd, szeretetteljes kapcsolat alakult ki.)

A szülői háztól való elszakadás az anyagi bizonytalanságon kívül más következményekkel is járt. Hiányzott például az állandó otthon; Schubert különös életvezetésének egyik legfeltűnőbb megnyilvánulása volt ez. Bécsben és környékén több tucat helyen is lakott: önállóan bérelt lakásban,

Schubert leghűbb portréja. W. A. Rieder képe 1825-ből

valamelyik barátja által felajánlott lakrészben vagy családtagjainál; emellett egyes időszakokat – különösen nyaranta – több hónapos vidéki vendégeskedésekkel „hidalt át”. Egy másik következmény az volt, hogy – a szokásos értelemben vett szakmai, „munkahelyi”, társadalmi kapcsolatokkal nem rendelkezvén – sokasodó és gyakran cserélődő baráti köre jelentette legfőbb társaságát, második helyett inkább első családját.

Schubertet ellentmondásos viszony fűzte barátaihoz. Némelyektől igen sokat kapott. Josef von Spauntól, egyik legkorábban megismert, nála nyolc évvel idősebb barátjától, akivel egész életében kiegyensúlyozott kapcsolatot ápolt, például azt a lehetőséget, hogy az általa létrehozott diákzenekar bemutatta korai szimfóniáit, sőt alkalmanként vezényelhette is őket. Másoktól kölcsönöket vett fel vagy megosztották vele lakásukat. Franz von Schober, akit nem egészen tizenkilenc évesen ismert meg (s akivel viszonya bár hosszú és intenzív volt, ám korántsem felhőtlen), jelentős szerepet játszott abban, hogy Schubert eldöntötte: függetleníti és teljesen a zeneszerzésnek szenteli magát.

Schubert e népes baráti körben meglehetősen passzív volt, a szervezőerő inkább a barátok iránta megnyilvánuló rajongása révén érvényesült. A társaság valódi motorja többnyire az extrovertáltabb Schober volt. Az 1821-től schubertiádáknak nevezett, ivászáttal kombinált felolvasó- és zeneesteket sokáig ő szervezte. Schubert, ha jókedvre derült, a társaság középpontjává vált: kedélyes és barátságos ivócimbora volt, szívesen és sokat zongorázott, táncdarabok hosszú sorát rögtönözve, miközben – amennyire tudjuk – ő maga sohasem táncolt. Előfordult azonban, hogy Schubert hamar elvonult vagy éppen meg sem jelent, s amíg ott volt, addig sem igen lehetett hozzá szólni. (Egyik legközelebbi

barátja, Schwind, a festő, írja 1824 tavaszán: „Ha napközben benézel hozzám, csak ennyit mond: »Halló, hogy vagy? – Jól van.« És már ír is tovább.” Egyes feljegyzések hosszabb „rossz periódusokról” szólnak, például 1822 nyarán egy olyanról, amikor különösen Schoberrel és Vogllal, a dalait a „jobb körökben” népszerűsítő udvari énekessel és baráttal romlott meg a viszonya: nagyképűsködött velük, megjátszotta a világot, extravagáns és szabados módon viselkedett. Az információ Schubert egyik bátyjától származik, akiről nemigen képzelhető el, hogy rágalomokkal illette volna őt. Valószínű, hogy Schubertnek időről időre súlyos depressziós időszakokkal kellett megküzdenie, ami az ilyesfajta levélrészletekből is nyilvánvaló: „Egy ember, [...] akinek a szerelem és barátság boldogsága legföljebb a legnagyobb fájdalmat nyújtja, kinek a szép iránti lelkesedése [...] eltűnéssel fenyeget – vajon nem nyomorult, nem boldogtalan-e az ilyen ember?”

De Schubert lelkében mintha nem is csak időben váltakoztak volna különös heveséggel a vidám és a depressziós periódusok, hanem eleve különös kettéhasadtság jellemezné. Erre utalnak barátainak és családtagjainak rá vonatkozó efféle levél- és naplóbeli megjegyzései: „belül költő, kifelé valamiféle hedonista”, vagy „Aki csak ismerte Schubertet, tudja, hogy kétféle, egymástól idegen természete volt, hogy a gyönyör iránti sóvárgás micsoda erővel rántotta őt a fertőbe.”

De hát miről van szó itt tulajdonképpen? Ezernyi forrásból tudjuk, hogy Schubert (Beethovenhez hasonlóan) erősen dohányzott és sokat ivott (különösen a sört és a puncsot kedvelte), s hogy ha Bécsben volt, estéi nagy részét gyakran váltogatott törzshelyei valamelyikén töltötte a cimboráival, rendszeresen éjfél utánig, gyakran hajnali kettőig-háromig. Ez azonban még talán nem lett volna elég, hogy környezetének tagjait olyan és azokhoz hasonló erős megfogalmazásokra készítse, mint az iméntiek.

Kéznevelő, bármennyire óvatosoknak kell is lennünk a következtetésekkel, hogy ezen a ponton utaljunk Schubert nőkkel fenntartott kapcsolataira, pontosabban azok feltűnő hiányára. Beethovennel ellentétben, aki újabb és újabb, számára társadalmilag elérhetetlen nőket tüntetett ki rajongásával, Schubert életében – édesanyján és mostohaanyján kívül – mindössze két nő kerül rövid időre reflektorfénybe. Egyikük az a Therese Grob, aki az F-dúr mise 1814 őszi bemutatóján a szopránzóltót énekelte – nem lehetetlen, hogy itt rövid szerelmi felábrándulásról volt szó, ám megbízható adat alig áll rendelkezésünkre, és a történetet a népszerű Schubertirodalom erőteljesen kiszínezte. A másik hölgy az a nála hét évvel fiatalabb Esterházy Karolina grófnő, akit Bécsből ismert, és akit 1824-es, második nyári zselizi zenetanárkodása során egy levelében „vonzó

csillagként” emleget. Neki ajánlotta a csodálatos négykezes f-moll fantáziát, sőt a hagyomány szerint egy ízben azt is kijelentette, hogy valójában összes művét az ifjú grófnőnek ajánlotta.

Persze észre kell vennünk, hogy a két „kapcsolatban” az a közös vonás, hogy egyik sem valóságos: az egyik talán tűnő ábránd, a másik meg eleve létre sem jöhetett. Tehát Schubert szerelmi élete teljes egészében rejtve marad az utókor előtt – márpedig, hogy ilyen létezett, sőt nagyon is heves lehetett, arról nem csupán az imént idézett megjegyzések tanúskodnak, hanem a zeneszerző kétségtelen szifilisz megbetegedése is. Erről nemcsak a zeneszerző életének dokumentumait összegyűjtő Otto Erich Deutsch kutatásai tanúskodnak (amelyek szerint a Schuberthez közel álló kortársak leszármazottai egyértelműen tudnak a betegségről), hanem az 1822 végén kitört betegség tüneteivel kapcsolatos ismereteink is. Eszerint Schubertnek a betegség első szakaszának megfelelő periódusában kiütései voltak, s ezekben az időszakokban hosszú időre teljesen elrejtőzött a külvilág elől; hogy később a haja is kihullott, és parókát kellett viselnie stb. A betegség első egy-két évében állapota (s ennek megfelelően kedélye is) erősen ingadozott, és időnként, például 1823 vége felé, kórházi ápolásra szorult. Biztosra vehetjük, hogy a kor gyakorlatának megfelelően higanyos kezelésben is részesült valamilyen formában; erről határozott információval azonban nem rendelkezünk, mint ahogy Schubert a leveleiben explicit módon sohasem utal a betegségére természetére, jóllehet gyakran ír amiatti levertségről, vagy éppen (időleges) gyógyulása fölött érzett örömről. 1824 nyaratól fogva megszűnnek a heveny panaszokra vonatkozó utalások, és a szakirodalom annak lehetőségét is felveti, hogy a kezelés hatására talán valóban felgyógyult – miként a hasonló betegségben szenvedő Schober, aki 80 évet élt.

A józan ész szerint Schubert gondosan leplezett szerelmi életének kétféle magyarázata lehetséges. Az egyik az, hogy akár valamifajta félszegség, kapcsolatteremtési nehézség miatt, vagy esetleg valamilyen perverzio következményeként prostituáltakhoz fordult. Ez egybevágna a kortársak képével, amelyet a „kettős életet élő”, kéjsóvár Schubertről rajzoltak.

A másik lehetőség Schubert homoszexuális iránysága volna. Erről az utóbbi tizenkét évben sok szó esett a Schubert-kutatás rangos fórumain, tehát semmiképp sem olcsó hatáskeltés motiválja ezt az elméletet. Írásos bizonyítéka nincs ennek a feltételezésnek – ámde a bizonyítható szifilisz megbetegedést sem nevezi nevén senki. Olyasfajta célzások viszont fennmaradtak, amilyen Bauernfeld nevű író barátjáé: „Schubert félig beteg; fiatal pávákra van szüksége, mint Benvenuto Cellininek” (a híres reneszánsz művész szifilisz és homoszexuális volt). Vagy egy másik megjegyzés Schwindtől:

Franz Schubert. Moritz von Schwind rajza

„Feltétlenül ki kell elégítened a hús és a szellem igényeit – vagyis fácánokra és puncsra van szükséged.” Voglt, az énekest pedig maga Schubert nevezi egy ízben Felső-Ausztriában szerteszt röpködő görög madárnak – a vele és más barátaikkal együtt Felső-Ausztria különböző városaiban töltött hosszú nyaralásokra utalva. Mármost a Schubert-életrajz néhány neves kutatója, így Maynard Solomon szerint mind a „görög” jelző, mind pedig a vadmadarak emlegetése félreérthetetlen célzásnak számított a korabeli Ausztriában a homoszexuális beállítottságra. Schubert barátságai közül viszont többek közt éppen a Vogllal és a Schwinddel való kapcsolata „gyanús”. A nála jóval idősebb Vogl életét ugyancsak pletykák öveztek, bár az énekes végül – még Schubert életében, egyszersmind pedig sokak meglepetésére – megnősült. Schwindet pedig Schu-

Kirándulnak a schubertiánusok. Leopold Kupelwieser akvarellje

bert nem is egyszer „kedvesemnek” nevezi, máskor viszont összevész vele, és évszámra nem találkoznak.

Míndez tehát semmiképp sem bizonyosság, bár nem tekinthető fantáziálásnak sem. Érdekes viszont, hogy a szakirodalomban mind a mai napig Schubert halálának oka felől sincs egyetértés. Vannak nézetek, amelyek szerint a szifilisz okozta halálát, amely mindenestre nem érhetne el harmadik, végzetes, az idegrendszer leépülésével járó fázisát, hiszen halála

előtt három héttel Schubert még megfeszített erővel komponált. 1828. november 4-én, bár már négy napja rosszul érezte magát, még megkezdte(!) régióta tervezett ellenponttanulmányait. Többen gondolják úgy, hogy hastífusz végzett vele. Biztosan tudjuk, hogy október 31-én este fogta el heves émelygés, amikor hozzákezdett valamilyen halételel elfogyasztásához. Attól kezdve, november 12-én kelt utolsó levelének tanúsága szerint, nem evett többé, de eleinte hasmenése nem volt, láza csak később, fokozatosan kezdett kialakulni és aggasztóan magasra emelkedni; utolsó napjaiban pedig eleinte megszakításokkal, később folyamatosan delirált. Ez, mint rámutatnak, megfelel a hastífusz szokásos lefolyásának. A betegséget az orvosok „ideglázként” kezelték, ami szintén tipikus korabeli interpretációja volt a betegségnek.

Nem volt még harminckét éves sem, amikor meghalt. Életműve a maga teljes mélységében csak az utolsó három-négy évtizedben vált közismertté; ma már világos, hogy a Grillparzertől származó híres sírfelirat: „A zeneművészet gazdag kincseket hantolt itt el, de még ennél is szebb reményeket”, mélységesen lekicsinylő és igazságtalan. És ha Schubert művészetét szinte felfoghatatlanul mélynek és gazdagnak találjuk, akkor ezt – többek között – bizonyosan az őt marcangoló iszonyú ellentmondásoknak, a megélt szenvedésnek köszönheti az utókor.

Egy története mindenkinek van

Néhány emlék fölmerül bennem orvossá válásom korai időszakából.

Csak érdekességképpen említem meg, a manapság már ismeretlen, úgynevezett dékáni kézfogást, amely az orvoskarba való felvétel hivatalos megpecsételése volt. Ilyenkor a gólya tartozott némi pénzt csúsztatni a dékán markába a captatio benevolentiae (a jóakarát felkeltése) érdekében. A negyvenes években – én is ebben az időben kerültem a Szegedi Orvostudományi Egyetemre – még akadtak olyanok, akik tartották magukat e gyakorlathoz.

A tanulmányok első heteiben tartandó gólyabál intézménye azonban máig érvényben van. Emlékszem, kis vigalmi csoport alakult a MEFESZ kultúrbizottsága égisze alatt, hogy megrendezze az ominózus bált. Az lett a tisztem, hogy meghívjam az ünnepségre a professzorokat (akiket pesti srác lévén még látásból sem ismertem). A friss egyetemi polgár magabiztosságával sorra jártam a tanszékeket s annak rendje és módja szerint nagy tisztelettel invitáltam a bálra őket.

A biokémiai tanszék, amelyen akkoriban Straub F. Brúnó akadémikus Európa-szerte ismert, kiváló szakember volt a professzor, kongott az ürességtől. Az elméleti tanszékeken évekdekskor még nem indult meg az élet.

Hosszas bolyongás után találtam egy fiatalembert, aki a kémcsöveket rakosgatta. Kedélyesen szóltam:

– Hol találom az Öreget?

– Miért keresi? – fordult felém.

– Hát, ilyenkor illik meghívni a profokat a gólyabálra, bár úgysem jönnek el – mondtam hanyagul.

Rám nézett a harminc körüli, gyerekképzű kolléga: – Én vagyok az Öreg...

Majd elsüllyedtem zavaromban. Dadogva kértem bocsánatot. Mosolygott és azt felelte, inkább kedvezően érinti, hogy ifjú társunknak néztem.

Szerény volt, valódi demokrata és tudományának megszállott képviselője.

Kivételes személyiségéből eredően még évtizedekig ilyen fiatalos maradt. Számomra pedig ez a találkozás életre szóló élményt, az emberség példaértékű megnyilatkozását jelentette.

dr. Balkányi Iván